

ԱՅԳՈՒ ԽՈՐՀՐԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ
ՀԵՔԻԱԹՆԵՐՈՒՄ

ՆՎԱՐԴ ՎԱՐԴԱՆՑԱՆ

Հրաշապատում հեքիաթի հարուստ բնաշխարհում յուրահատուկ տեղ ունի այգին՝ որպես մարդու իդեալական կենսատարածք՝ լուսավոր, ծաղկավետ, բերքառատ, որի հետ հեքիաթում կապվում են սիրո, միության, ամուսնության, աճի և պտղավորման մոտիվները:

Հողվածում քննվում են հեքիաթում այգուն վերաբերող հիմնական մոտիվները և դրանց տարբեր դրսևորումները՝ եղեմական, անմահական այգուց մինչև հասարակ այսրաշխարհային այգիներ: Ներկայացվում է այգին՝ որպես Աստծո կողմից մարդուն ընծայված իդեալական կենսատարածք, որի ոչ ճիշտ օգտագործումը որոշ սյուժեներում հանգեցնում է այգու կորստի մոտիվներին: Դիտարկվում են բանահյուսական այս մոտիվների որոշ գրական մշակումներ հայ և համաշխարհային հեքիաթագրության մեջ (Հ. Թումանյան, Հ. Ք. Անդերսեն, Օ. Ուայլդ), փորձ է արվում վեր հանել այգու խորհրդաբանությունը քննարկվող սյուժեներում, դիտարկել այգի-երգող թռչուն կապի խնդիրը՝ հոգի և մարմին միասնության իմաստաբանության համատեքստում:

Բանալի բառեր – *հեքիաթ, այգի, դրախտ, երկրային այգիներ, մեղք, կորուստ, ժլատություն, երգող թռչուն*

Մարդ-բնություն փոխկապակցվածության հնագույն՝ անիմիստական ժամանակաշրջանից սկիզբ առնող պատկերացումները լավագույնս պահպանվել են ժողովրդական բանահյուսության մեջ, որտեղ բնապատկերն ի հայտ է գալիս և՛ որպես մարդու կենսական միջավայր, և՛ որոշակի այլաբանական դրսևորումներ է ստանում՝ ստեղծելով յուրահատուկ մետաֆորիկ լեզու, և՛ դառնում է մարդու ապրումների արտահայտման լավագույն կերպը գեղարվեստական խոսքում՝ դրսևորվելով հատկապես քնարական բանահյուսությանը բնորոշ հոգեբանական զուգահեռականությամբ¹:

Վիպական բանահյուսության մեջ և հատկապես հեքիաթում, որտեղ, Թումանյանի խոսքերով ասած, «հավերժական սիմվոլներ» են թաքնված, բնությունն ու նրա բաղադրիչները հավելյալ խորհրդանշական արժեքով են ի հայտ գալիս, որոնք ամբողջացնում են աշխարհի

¹ Քնարական բանահյուսության մեջ արտահայտված այսպիսի հոգեբանական զուգահեռականության մասին տե՛ս, օրինակ, Մ. Աբելյան, Երկեր, հ. 1, Եր., 1966, էջ 327-335:

այլաբանական պատկերը նշանային համակարգերի միջոցով²:

Հրաշապատում հեքիաթի հարուստ բնաշխարհում յուրահատուկ տեղ ունի հատկապես այգին: Եթե հեքիաթային անտառը մեծ մասամբ աշխարհի քառասային պատկերն է ներկայացնում՝ դրսևորվելով որպես փորձությունների սահմանային տարածք³, լի վտանգներով, մուօ և խավար, որի հետ կապվում են մահվան, անդամահատման, հալածանքի, հետապնդման ու փախուստի մոտիվները, ապա այգին, հակառակը, ներդաշնակությունն ու կարգուկանոնն է ներկայացնում՝ լուսավոր, ծաղկավետ, բերքառատ, որի հետ կապվում են սիրո, միության, ամուսնության, աճի և պտղավորման մոտիվները⁴:

Փորձենք ներկայացնել այգու խորհրդաբանությունը հայ ժողովրդական հեքիաթներում՝ անդրադառնալով հեքիաթային կոնկրետ մոտիվների և դիտարկելով դրանք հայ և համաշխարհային գրական գուգահեռներում:

Հեքիաթի անմահական այգին

Հեքիաթում այգու հետ կապված մոտիվները հարուստ են ու բազմազան: Հրաշապատում հեքիաթի գերբնական աշխարհում, ուր տարածությունը ևս գերբնական չափումներով է ի հայտ գալիս՝ այսրաշխարհի և այլաշխարհի տարանջատմամբ, մենք տեսնում ենք այգու երկու տարբեր դրսևորումներ: Առաջին և ամենացանկալի, ամենայն գերբնական բարիքներով լեցուն այգին այլաշխարհայինն է, որտեղ հաճախ մեկնում են հեքիաթի հերոսները, սակայն հասնում են միայն ընտրյալները: Այս այգի տանող ուղին սովորաբար անցնում է մահվան ճանապարհով, մթին անտառներով և քարանձավներով: Այն տեղակայված է լինում սև և սպիտակ ջրերի արանքում⁵, յոթը սարի ետևում կամ լեռան մեջ բացվող դռան ետևում⁶ (*հմմտ. Մհերի դուռը*): Այգու ճանապարհին հերոսը սովորաբար եռակի վիշապամարտ է հաղթահարում, արգելքներ և խոչընդոտներ է վերացնում, կամքի գերլարումով կարողանում է զսպել գայթակղությունը՝ նախապես դրված արգելքները չխախտելու:

² Աշխարհի պատկերի, մարդ-բնություն գուգահեռականության նշանային դրսևորման մասին տե՛ս **Топоров В. Н.** Модель мира (мифопоэтическая), Мифы народов мира, Советская энциклопедия, М., т. 2, 1992, 720 с.

³ Անտառի՝ որպես փորձությունների սահմանային տարածքի մասին տե՛ս **Ն. Վարդանյան**, Սահմանային գոտու սիմվոլիկան հրաշապատում հեքիաթում, «Ոսկե դիվան», հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 4, 2012-2013, էջ 46-53:

⁴ Այգու այսպիսի ընկալումը բնորոշ է ոչ միայն հեքիաթներին. արվեստում և գրականության մեջ այգին և նրա բաղադրիչները ամենից հաճախ հանդիպող այլաբանություններից են, որոնց հետ են կապվում մարդու երջանկավետ կյանքի պատկերացումները: Այս մասին տե՛ս, օրինակ, **Հ. Պետրոսեան**, Հայ միջնադարեան պատկերացումները իդեալական կենսատարածքի եւ կենսընթացի մասին. աշխարհը որպէս այգի // Հանդէս ամսօրեայ, Վիեննա-Երևան, 2002, թիվ 1-12, էջ 411-440; «Сад: Символы, метафоры, аллегории, М., «Памятники исторической мысли», 2010:

⁵ Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. 1, Եր., 1959, էջ 88:

⁶ Տե՛ս, օրինակ, «Ամժառանգ թագավոր» հեքիաթը (**Ռ. Գրիգորյան**, Գեղարքունիք, «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն», հ. 14, Եր., 1983, № 6, էջ 87):

Սա հենց այն այգին է, որ հեքիաթում սովորաբար կոչվում է «անմահական այգի», և այստեղից են ընտրյալ հերոսները ձեռք բերում անմահական ջուրն ու անմահական խնձորները: Այս այգու կենտրոնում է աճում անմահական խնձորներով ծառը, որի պտուղները հավերժ երիտասարդություն են պարգևում, և որը հսկում, պահպանում է դևը: Երբեմն հերոսը հանդիպում է նաև այգու երեք բնակչուհիներին՝ չքնաղ փերիներին, որոնք ևս անմահության ծառի պահապաններն են⁷:

Այգու այս պատկերումների մեջ մենք կարող ենք տեսնել և՛ հին հունական դիցաբանական սյուժեներում պահպանված՝ Հեսպերուհիների այգու մասին պատկերացումներ, և՛ քրիստոնեական Եդեմի այգու հարազատ նկարագիր: Առասպելական այս պատկերացումների քննությունը, սակայն, դուրս է ներկա հոդվածի շրջանակներից և բոլորովին այլ ուսումնասիրության նյութ է:

Այսրաշխարհային այգիներ

Դրախտային անմահական այգու յուրօրինակ կրկնակն են հեքիաթի այսրաշխարհային արքայական այգիները՝ լի ամեն տեսակի բերքատու ծառերով ու ծաղիկներով, երգող թռչուններով: Այսպիսի նույնացումն ակնհայտ է հատկապես այն հեքիաթներում, որտեղ արքայական այգում է աճում անմահություն պարգևող երեք խնձորներով հեքիաթային ծառը: Եթե առաջին դեպքում հերոսն է մեկնում այլաշխարհք՝ անմահական պտուղները բերելու, ապա այս՝ երկրորդ սյուժեներում անմահական երեք խնձորները առևանգվում են դևի կողմից, և այս դեպքում արքայորդիներն են պտուղների պահապանը («Անմահական խնձոր»⁸): Այգու տերն այս դեպքում արքան է՝ երկրային տիրակալը: Ավելին, արքան հեքիաթում ոչ միայն այգու տերն է, այլ իրենով պայմանավորում է այգու աճն ու պտղավորումը: Հեքիաթում հաճախ այգու անպտղությունը կապվում է արքայի անպտղության հետ: Օրինակ, այս մոտիվով է սկսվում արցախյան «Դավրիժին տղան» հեքիաթը. «Մին թաքավորեր ա իմում... Էտ թաքավորեն վրեչ կրնեզ ար ըզաղվում, վրեչ բաղն ար ծաղկում, վրեչ ապրանքն ար պըտըղվում: Բաղն էլ կրնանչում ար, ծաղկում չար»⁹:

Հնագույն հավատալիքներից սկիզբ առնող այս մոտիվը Ֆրեզերը իր «Ոսկե ճյուղը» հրաշալի ուսումնասիրության մեջ կապում է նմանողական մոգությունից առաջ եկող պատկերացումներին, ըստ որոնց՝ թագավորի ու թագուհու պտղավորող ուժն անմիջականորեն կապվում էր բնության պտղավորման հետ: Ահա թե ինչու արքան պարտավոր էր բաժանվել անպտուղ կնոջից¹⁰, և նույն տրամաբանությամբ ծերացող

⁷ Տե՛ս Ե. Լալայան, Երկեր, հ. 9, Եր., 2004, № 24:

⁸ Տե՛ս Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. 2, Եր., 1959, № 1, էջ 23-39:

⁹ Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. 6, Եր., 1973, № 23, էջ 116-128:

¹⁰ Տե՛ս Ջ. Ֆրեզեր, Ոսկե ճյուղը. մոգության և կրոնի ուսումնասիրություն, Եր., 1989, էջ 39:

արքային սպանելը և նրա փոխարեն երիտասարդ և կենսական ուժերով լեցուն արքայի թագավորեցնելը բնության աճին նպաստող պարտադիր գործողություն են եղել¹¹:

Նույն իմաստաբանությունն ակնհայտ է նաև այն հեքիաթներում, որտեղ **այգի տնկելը արքայադստեր հետ ամուսնության երեք կարևոր նախապայմաններից է**: Այսպես, թագավորի աղջկա ձեռքը խնդրող հերոսին, անկախ այն բանից, թե ով է՝ օձ, դողոշ, ձուկ, քաչալ, աղքատ տղա, երեք փորձություն է առաջադրվում, որոնցից մեկը մի գիշերում չտեսնված այգի տնկելն է: Այս պահանջը սովորաբար կատարվում է միայն կախարդական օգնականների շնորհիվ (օր. «Ուստա Մուրադի հեքիաթը»¹²): Ըստ երևույթին այգի տնկելով փեսացուն պետք է ապացուցեր իր արքա և ամուսին դառնալու կարողությունը՝ արական պտղավորող ուժը¹³:

Այգու և մարդու պտղավորման ու աճի փոխկապակցվածությունն ակնհայտ է հեքիաթի ամենատարբեր սյուժեներում: Եթե հիշատակված հեքիաթներում արքայի պտղավորող ուժով էր պայմանավորված բնության աճը, ապա այլ պատումներում **այգին է իր բերքատու ծառերով երիտասարդ զույգին փոխանցում պտղավորման կարողությունը**: Այսպիսի պատկերացումը, որ հեքիաթում տեղիք է տալիս սիրո, ամուսնության և որդեծնության մի շարք մոտիվների առաջացմանը, կայուն դրսևորում է ունեցել նաև հայոց հարսանեկան ծեսում և ծիսերգերում: Ավանդական հարսանեկան ծառագովքերն իրենց հմայական բնույթով միտված էին բերքատու ծառի գորությունը փոխանցելու երիտասարդ զույգին: Իսկ հին հրեական հնագույն հարսանեկան երգերի ժողովածուն՝ «Երգ երգոցը», որ տեղ է գտել Հին կտակարանում, ամբողջությամբ այգու խորհրդանիշներով է զարգանում:

Հեքիաթի բազմաթիվ սյուժեներում բերքատու այգին սիրո, ամուսնության և որդեծնության այլաբանական իդեալական կենսատարածք է: Արքայական այգում կամ **«խառ բախչուն»** պատկած և քնած սիրեկանի պատկերը բավականին հաճախ է հանդիպում վիպական բանահյուսության մեջ: Այգում քնած երիտասարդին սիրահարվելու, նրան համբուրելու և նրա հետ ամուսնանալու մոտիվները բնորոշ են ինչպես ժողովրդական հեքիաթներին, այնպես էլ էպոսին¹⁴: Այսպես, օրինակ, «Մարդիս ճակատին ինչ գրած ա, էնենց էլ կրլնի»¹⁵ հեքիաթում աղջիկն

¹¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 17-62:

¹² Տե՛ս Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. 3, Եր., 1962, № 25, էջ 99-309:

¹³ Այգի տնկելու և ամուսնության կապն ակնհայտ է նաև քնարական բանահյուսության մեջ, հայոց սիրերգ-հարսներգերում: Այս մասին տես **Ն. Վարդանյան**, Եղեմի, դրախտի պարտեզի և այգու այլաբանությունը հայ ժողովրդական քնարերգության մեջ, «Էջմիածին», մայիս 2021, էջ 79-91:

¹⁴ Այս մասին տես **Ն. Վարդանյան**, Քունը հեքիաթի կառուցվածքային շղթայում // «Քունը և երազը հեքիաթում», Գիտաժողովի ծրագիր և թեզիսներ, Հովհ. Թումանյանի թանգարան, Եր., 2015, էջ 20-21:

¹⁵ Տե՛ս Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. 3, էջ 427-429:

իր ապագա ամուսնուն սիրահարվում է այգում՝ մի ծառի տակ քնած տեսնելով: «Մասնա ծոերում» ևս Խանդութին ուզելու գնացած Դավիթը որոշ պատումներում քնում է «խաս բախչում», որտեղ նրան տեսնում է Խանդութը¹⁶:

Այգու կորուստը

Մարդուն ի վերուստ տրված կենսական այս իդեալական միջավայրը՝ այգին, որի հետ ներդաշնակության մեջ եղող մարդուն տրված է վայելել կյանքի հրաշքը, ապրել սիրո վայելքի, որդեծնության բերկրանքը, երբեմն դադարում է ծառայել մարդուն: Ուշագրավ է, որ ինչպես Եդեմի այգու, այնպես էլ այսրաշխարհային այգու դեպքում մենք տեսնում ենք **այգու կորստի մոտիվը**: Եթե դրախտային այգու դեպքում մարդն ուղղակի վտարվում է այնտեղից, ապա երկրային այգու պարագայում այգու կորուստը տեղի է ունենում այգու չորանալու, անպտղանալու ճանապարհով, կամ էլ այգին ուղղակի չքվում է, վերանում: Բերենք համապատասխան հեքիաթների սյուժեները:

Ա. Դրախտային այգու կորուստ. արգելված պտղի ճաշակում

Ժողովրդական հեքիաթն ունի կորուստի դրախտի իր տարբերակը: Այսպես, երազող երգչին մի հրաշք թռչուն տանում է Դրախտի այգի: Երգչին այնտեղ կարող է մնալ հավերժ, եթե, իհարկե, չխախտի արգելքը՝ չհամբուրի փերիներին: Երգիչը չի կարողանում զսպել իր գայթակղությունը և նույն պահին կորցնում է դրախտը՝ ամբողջ կյանքում ապրելով ափսոսանքի վիշտը սրտում: Հեքիաթի այս սյուժեն հիմնականում ի հայտ է գալիս **Մինամ թագավորի գաղտնիքի** թեմայով հեքիաթախմբում, և, ուշագրավ է, որ Հովհաննես Թումանյանը այն ներհյուսել էր «Հազարան բլբուլի» իր՝ ցավոք անավարտ մշակմանը՝ **«Տնորք մինարեի երգիչը»** հատվածում¹⁷: Դրախտի այգու կորուստը թումանյանական մշակման մեջ, փաստորեն զուգադրվում էր Արքայական այգու չորացմանը, և երկու դեպքում էլ հիմքում մարդկային մեղսագործության և պատժի մոտիվներն են ընկած:

Եդեմի այգու կորստի այս սյուժեն հրաշալի մշակման է ենթարկվել **Անդերսենի «Դրախտի պարտեզ»** հեքիաթում: Դրախտի պարտեզի մասին երազող և Ադամի ու Եվայի մեղսագործությունը դատապարտող արքայազնը ի վերջո Արևելյան քամու օգնությամբ հասնում է այնտեղ: Հերոսի առջև դրվող միակ արգելքը չքնաղ փերուն համբուրելն է: Արքայազնը վստահ է, որ երբեք չի խախտի արգելքը, սակայն, ինչպես և զգուշացրել էր փերին, յուրաքանչյուր օրվա հետ **«քայլ առ քայլ ցան-**

¹⁶ Տե՛ս «Մասունցի Դավիթ», Եր., 1961, էջ 265:

¹⁷ Տե՛ս **Հ. Թումանյան**, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 4, Եր., 1991, էջ 81-105: Խնդրի քննությունը տե՛ս **Վ. Ղևրիկյան**, Հազարան բլբուլի Թումանյանի մշակումը հեքիաթի տարբերակների համատեքստում // «Ոսկե դիվան», հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 6, Եր., 2018-2019, էջ 182-201:

*կույթյան թախիծն ավելի ու ավելի էր ուժգնանում*¹⁸, և ի վերջո մեղսավոր գայթակղությունը հաղթում է. արգելված պտուղը դարձյալ ճաշակվում է, և մահկանացուն վերստին կորցնում է դրախտը. այն ուղղակի մխրճվում է գետնի տակ՝ ավելի ու ավելի խորը:

Բ. Երկրային այգու կորուստը

Երկնային դրախտային այգու կորստի մոտիվներին գաղափարապես համահունչ են երկրային այգու կորստի սյուժեները: Իհարկե, այստեղ այգու կորստի պատճառաբանումն այլ է: Ինչպես նշեցինք վերելում, երկրային այգին և հատկապես արքայական այգին դրախտային այգու զուգահեռն է երկրի վրա, որին տիրելու շնորհը դարձյալ աստվածային պարգև է դիտվում հեքիաթում: Մարդը այգու ժամանակավոր տերն է՝ այգեպանը, որին տրված է բնության բարիքներից շոայլորեն և անհատույց օգտվելու չտեսնված հնարավորությունը: Մակայն մարդն իր ազահության, ընչաքաղցության և ժլատության պատճառով հաճախ ուղղակի կորցնում է այդ այգին, զրկվում է նրանից:

Այս շարքի հեքիաթներից թերևս ամենատարածվածը «**Հագարան բլբուլի**» բազմաթիվ տարբերակներն են, որտեղ թագավորն ունի հրաշալի, չտեսնված բերքատու այգի, և որը մեկ վայրկյանում չորանում է, քարակույտի է վերածվում, որովհետև այգեպանը հրաժարվում է աղքատին կամ հիվանդին այգուց պտուղ տալ («Հագարան բլբուլ կամ Ալո-դինոյի նաղլը»¹⁹, «Ծաղկած բախչեն»²⁰): Մեղքի դիմաց պատժի մոտիվը տվյալ դեպքում իրագործվում է աղքատի կամ հիվանդի մոր անեծքով²¹:

Մեկ այլ հեքիաթախմբում այգու կորուստը կապվում է քրիստոնեական մոտիվներին: **Աստված այգեպանին մի խաղողի (խնձորի) այգի է նվիրում:** Այգեպանը վայելում է այգու բարիքները, ընտանիք ստեղծում, զավակներ ունենում: Եվ ահա մի օր Աստված ձերտնու կերպարանքով գալիս է այգեպանի մոտ, մի ճուր խաղող խնդրում և մերժում ստանում, որից գայրացած՝ Աստված ետ է վերցնում իր տված այգին, այն ուղղակի չքվում է՝ կարծես թե չի էլ եղել, և դրա փոխարեն մի հասարակ անտառ է մնում («Կախարթը»²², «Աղեկությունը աղեկություն կբերի»²³): Ուշագրավ է, որ այս սյուժեներում Աստծո կողմից ընծայվո-

¹⁸ **Андерсен Х.К.**, Сказки рассказанные детям. (изд. подготовили Л.Ю.Брауде и И.П.Стреблова), М., 1983, с. 91-100.

¹⁹ Տե՛ս նաև Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. 1, № 1, էջ 27-49:

²⁰ Տե՛ս նաև Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. 5, Եր., 1966, № 11, էջ 83-98:

²¹ Իրապատում մի հեքիաթում «Հագարան բլբուլ» հեքիաթախմբի մոտիվները սոցիալական համատեքստում են ի հայտ գալիս: Արքան իր վեզիրի հետ շրջելիս մի այգեպանից ջուր է խնդրում: Այգեպանը մի նուռ է քամում և դրա հյութով հագեցնում նրանց ծարավը: Արքան ծանրացնում է հարկերը, այգին չորանում է: Տարիներ անց նույն արքան իր վեզիրի հետ շրջելիս նույն այգեպանից ջուր է խնդրում և մի չոր, անհյութ նուռ ստանում («Ծանր հարկեր», Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. 4, Եր., 1963, Հավելված № 3, էջ 441-442):

²² Տե՛ս նաև Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. 5, № 65, էջ 398-400:

²³ Տե՛ս նաև Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. 15, Եր., 1998, № 61, էջ 376-379:

ըը խաղողի այգի է: Քրիստոնեական համատեքստում խաղողի այգին կապվում է ինչպես ետջրհեեեղյան շրջանում առաջին այգեգործի՝ Նոյի՝ խաղողի այգի տնկելու առասպելին, այնպես էլ Քրիստոսի կերպարին ընդհանրապես՝ խաղող-գինի-Քրիստոսի արյուն, Քրիստոս-խաղողի որթ համաբանությամբ²⁴: Այգու՝ որպես խաղողուտի ընկալման նախնական պատկերացումների մասին է վկայում նաև այգի բառի ստուգաբանությունը²⁵:

Այգու կորուստը ժլատությամբ և ազահությամբ պատճառաբանող այս մոտիվը նաև մեկ այլ տարբերակ ունի, որտեղ այգեպանը այգու շուրջը բարձր պարիսպներ է կառուցում՝ արգելելով այլոց մուտքն այգի: Այս մոտիվները տեսնում ենք, օրինակ, «**Բյուրապատիկ**» հեքիաթի՝ Սրվանձտյանցի գրառած պատումում, որտեղ Աստված այգեպանին հուշում է չորացած այգին ծաղկեցնելու միակ հնարը. այգեպանը պետք է քանդեր պարիսպները և այգու բարիքներից բաժին հաներ նաև մյուսներին²⁶:

Պարսպապատ այգու այս սյուժեն հրաշալի գրական մշակման է ենթարկվել **Օսկար Ուայլդի «Եսամոլ հսկան»** հեքիաթում²⁷: Հեղինակն այստեղ ստեղծել է մանուկ Հիսուսի կերպարը, որի շնորհիվ եսամոլ հսկան հասկանում է, թե ինչու է իր այգում մշտապես ձմեռ, և գարունը գալիս է միայն այն ժամանակ, երբ հսկան քանդում է պարիսպները, և երեխաները սկսում են աշխույժ խաղալ այգում: Հեքիաթն ամփոփվում է Հիսուսի խոսքով, որ հրավիրում է մահացող հսկային իր այգի՝ Եղեմի պարտեզ՝ դարձյալ գուգահեռ ստեղծելով երկնային և երկրային այգիների միջև:

Այգին և երգող թռչունը՝ որպես մարմին և հոգի

Եթե Եղեմի այգի վերադառնալու ուղիներ հեքիաթը չի հուշում, ապա երկրային այգիները վերականգնելու և վերստին ծաղկեցնելու հնարը հեքիաթը բացահայտում է: Մի դեպքում, ինչպես տեսանք, դա ուղղակի այգու պարիսպների քանդելն է և բնության բարիքները այլոց բաժին հանելը, մեկ այլ դեպքում՝ երգող թռչնի՝ Հազարան բլբուլի, Ջառ բլբուլի կամ Ջմրութ դուշի բերելը, որի երգով վերստին պետք է կանաչի այգին:

Այգի և երգող թռչունն այլաբանությունը բազմաշերտ է: Հեքիաթի մեկնաբանությունները, որքան էլ տարբեր, սակայն, ըստ էության, ունեն հարազատ գաղափարական շեշտադրումներ: Ամենաուղղակի մեկնաբանությունն այն է, որ հեքիաթը բնության զարթոնքի առասպելն է իր մեջ թաքցնում, գարնան գալը՝ թռչնի երգով: Յուրահատուկ մեկ-

²⁴ Տե՛ս **Հ. Պետրոսեան**, նշվ. աշխ., էջ 415-416:

²⁵ Տե՛ս **Հ. Աճառյան**, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 1, ԵՊՀ հրատ., Եր., 1926, էջ 166:

²⁶ Տե՛ս **Գ. Սրվանձտյանց**, Երկեր, հ. 1, Եր., 1978, էջ 186-189:

²⁷ Տե՛ս **Օսկար Ուայլդ**, Երկեր, Եր., 1980, էջ 98-103:

նություն ուներ Թումանյանը, որն իր մշակման մեջ ուզում էր շեշտադրել երաժշտության, երգի և ընդհանրապես արվեստի ազնվացնող դերը կյանքում, որն ի գորու է գազանի վերածված մարդուն և չորացած այգուն վերադարձնել իրենց նախկին տեսքը, ազնվացնել ու վեհացնել: Ըստ Թումանյանի մեկնության՝ Հազարան բլրուր արվեստի և արվեստագետի այլաբանությունն է²⁸:

Բանահյուսության մեջ և հատկապես ժողովրդական ողբերգերում չորացող, քայքայվող այգին մահվան խորհրդաբանությունն ունի: Ողբերգերի բնագրերում կոտրատվող, տերևաթափվող ծառն ու ծաղիկը հանգուցյալի մահն ու մարմնի քայքայումն են խորհրդանշում: Բերենք օրինակներ.

Զիմ ծաղկալի, կանաչ նրոնենիս
Կարկըտահար արին ի դէմ աչիցս...
Զիմ գեղեցիկ ծաղկեալ նըշենիս
Թօթափեցին, անպտուղ արին զիս²⁹:

Այս գուարճալի տունկս որ չորացաւ
Ոտըս բեկաւ, թելըս կոտրեցաւ³⁰:

Այս ընկալումը հատկապես իր բնորոշ դրսևորումն է ստացել միջնադարյան «**Յամեն առաստու եւ լոյս**» սկսվածքով հայտնի բազմատարբերակ ու սիրված ժողովրդական երգում, որը սխալմամբ վերագրվել է Գրիգորիս Աղթամարցուն³¹: Այս ստեղծագործության մեջ Գաբրիել հրեշտակը այգեպանին դուրս է հրավիրում իր այգուց: Չնայած դժկամությանը մարդն ի վերջո դուրս է գալիս իր նորատունկ այգուց, և ճիշտ նույն պահին, երբ այգեպանին հողին են հանձնում, այգին կործանվում է, ծառերը կոտրատվում են, աղբյուրը՝ ցամաքում: Ակնհայտ է, որ այստեղ այգին նույնանում է մարդու ֆիզիկական գոյությանը, որը ոչնչանում է, երբ հողին դուրս է գալիս այնտեղից:

Եթե այգին ֆիզիկական գոյությունն է խորհրդանշում, ապա **ի՞նչ է երգող թռչունը**: Թռչունը առասպելաբանության մեջ ամենից առաջ մարդկային հոգու իմաստաբանությունն ունի, որը մարդու մահից հե-

---

²⁸ Տե՛ս **Հ. Թումանյան**, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 9, Եր., 1997, էջ 238: Երգող թռչունը՝ որպես արվեստի և արվեստագետի արտահայտություն, հիանալիորեն դրսևորվել է միջնադարյան բանաստեղծ Հովհաննես Սարկավազ Իմաստասերի «...Բան իմաստության... առ ձագն,... որ կոչե սարեկ» պոեմում: Այստեղ ուշագրավ գրույց է ծավալվում վարդապետի և սարյակի միջև, որտեղ սարյակը ներկայանում է որպես բնության չտեսնված երգիչ, որի արվեստը բնությունից է ծագում («Արդ կացի ի բնականին, որոյ պարզն է յայտնութիւն»): «Հայոց հին և միջնադարյան բանաստեղծության քրեստոմատիա», կազմ.՝ Ա. Գ. Մադոյան, Գ. Գ. Անանյան, Եր., 1979, էջ 79-85: Պոեմում շոշափվում են արվեստի ծագման խնդիրներ, որոնք ուշագրավ քննության է ենթարկել Ժենյա Քալանթարյանը (տե՛ս **Ժ. Քալանթարյան**, Հայ գրականագիտության պատմություն, Եր., 1986, էջ 79-84):

²⁹ **Ղ. Ալիշան**, Հայոց երգք ոամկականք, Վենետիկ, Ս.Ղազար, 1852, էջ 31:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 35:

³¹ Տե՛ս **Ա. Մնացականյան**, Հայկական միջնադարյան ժողովրդական երգեր (խմբ.՝ Շ. Նազարյան, Էմ. Պիվազյան), Եր., 1956, էջ 409-442, 629:

տո լքում է մարմինը և թռչում անդրաշխարհ: Կարող ենք նմանատիպ խորհրդաբանություն տեսնել նաև Հազարան բլրուլի այգու պատկերներում, պարզապես այստեղ արդեն այգին ոչ թե մարդու, այլ ընդհանրապես ֆիզիկական, նյութական աշխարհն է խորհրդանշում, որն ըստ երևույթին անհոգի է մնացել ու չորացել: Նյութի գերիշխանությունը, մարդկային ազահությունն ու ընչաքաղցությունը այգին անհոգի են դարձնում, Իսահակյանի խոսքերով ասած՝ «**ոգու սովի**» են մատնում, և արքայական դրախտային այգին չորանում է: Հարկավոր է վերստին վերադարձնել հոգին մարմնին՝ այգի բերել երգող թռչունը և շնչավորել այգին:

Այսպիսի մեկնաբանությունն ավելի համոզիչ են դարձնում հեքիաթի քրիստոնեացված տարբերակները, որոնցում այգին փոխարինվել է եկեղեցիով: Հեքիաթի մի քանի տարբերակ սկսվում է նրանով, որ արքան եկեղեցի է կառուցում, սակայն եկեղեցում աղոթել չի լինում, պարզվում է՝ եկեղեցուն պակասում է Հազարան բլրուլը («Հազարան բուլբուլ»³²):

Փաստորեն, ավելի ուշ այուժեն ստացել է միջնադարյան՝ հոգու և մարմնի ամբողջությունը վերականգնելու իմաստաբանություն: Միջնադարյան մտածողության համաձայն՝ այգու, վարդի և սոխակի, դրան համարժեք՝ սիրելիի և սիրեցյալի կամ հարսի և փեսայի՝ անվերջորեն իրար որոնելու թեման այլաբանորեն մեկնաբանվում է որպես եկեղեցու և Քրիստոսի՝ միասնության ձգտելու այլաբանական արտահայտություն: Ակնհայտ է, որ այստեղ էլ այգի և երգող թռչուն խորհրդաբանությունը քրիստոնեական ժամանակաշրջանում այլափոխվել է եկեղեցի և երգող թռչուն տարբերակով, որտեղ ավելի քան ակնհայտ է նյութականի և հոգևորի միասնության գաղափարը: Մա թույլ է տալիս մեկնաբանել հեքիաթի այգին և այնտեղ երգող թռչունը՝ որպես մարմնի և հոգու ներդաշնակ ամբողջություն, որի լիարժեք գոյությամբ միայն այգին կարող է ծաղկել և պտղավորվել:

Եզրակացություն

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, այգին աշխարհի մանրակերտն է հեքիաթում: Այն մարդուն ի վերուստ տրված այն իդեալական կենսատարածն է, որին ներդաշնակությունը մարդուն դարձնում է բնության պես կատարյալ, օժտում աճի և կենսագործունեության՝ բնությանը համահունչ գեղեցկությամբ: Լինելով այգու ժամանակավոր այգեպան՝ մարդ արարածը, սակայն, հաճախ կորցնում է այգին: Եթե Եղեմի այգու կորստի պատճառը տրվածով չբավարարվելու, անվերջ ավելիին ձգտելու անսանձ մղումն է, որը մարդուն դրդում է ճաշակելու արգելված պտուղը, ապա երկրային այգիների դեպքում՝ ազահությունն ու ընչաքաղցությունը, աշխարհի բարիքը՝ հրաշք այգին, միայն սեփական

³² Տե՛ս **Գ. Մրվանձոյանց**, Երկեր, հ. 1, էջ 214:

Եսի՛ն ծառայեցնելու մոլուցքը: Հեքիաթի համատեքստում այգի՛ն, վերագտնելու նախապայմանը հոգևոր արժեքների առկայությունն է այգու ֆիզիկական կենսատարածքում, որոնց խորհրդանշական արտահայտությունը երգող թռչունն է դառնում:

НВАРД ВАРДАНЯН – Символика сада в армянских народных сказках. – В богатом пейзаже волшебной сказки особое место занимает сад как идеальная среда обитания человека - светлая, цветущая, плодородная, с которой в сказке связаны мотивы любви, соединения, брака, роста и плодородия.

В статье рассматриваются основные мотивы сказки, связанные с садом - их различные проявления - от райского сада бессмертия до обычных мирских садов. Сад представлен как идеальная среда обитания, данная человеку Богом, неправильное использование которой в некоторых случаях приводит к мотивам утраты сада. В статье рассмотрены некоторые литературные обработки этих фольклорных мотивов в армянской и мировой литературе (Ов. Туманян, Г. К. Андерсен, Оскар Уайльд).

Делается попытка выявить символику сада в рассматриваемых сюжетах, изучить проблему связи сада и поющей птицы в контексте семантики единства души и тела.

Ключевые слова: *сказка, сад, рай, сады земные, грех, потеря, скупость, певчая птица*

NVARD VARDANYAN – The Symbolism of Garden in Armenian Folktales. – In the rich landscape of a fairy tale, a special place is occupied by the garden as an ideal human habitat - bright, blooming, fertile, with which the motives of love, union, marriage, growth and fertility are associated in the fairy tale.

The article deals with the main motives of the fairy tale associated with the garden - their various manifestations - from the paradise garden of immortality to ordinary earthly gardens. The garden is presented as an ideal habitat given to man by God, the misuse of which in some cases leads to the motives for the loss of the garden. The article considers some literary adaptations of these folklore motifs in Armenian and world literature (H. Tumanyan, H.Ch. Andersen, O. Wilde).

An attempt is made to clarify the symbolism of the garden in the plots under consideration, to study the problem of the connection between the garden and the singing bird in the context of the semantics of the unity of soul and body.

Key words: *fairy tale, garden, paradise, earthly gardens, sin, loss, stinginess, singing bird*